

3. Een transferpricingrapport voorkomt geschillen

MR. A.E.H. VAN DER VOORT MAARSCHALK, R. ÖKTEN LL.M. EN MR. DR. G.D. VAN KOEVERINGE

In hoeverre is een belastingplichtige verplicht tot het opstellen van een transferpricingrapport? En welke rol kan een transferpricingrapport spelen in (het voorkomen van) geschillen tussen belastingplichtigen en de Belastingdienst? In deze bijdrage staat het snijvlak van de procespraktijk en transfer pricing centraal. De auteurs onderzoeken daarbij de reikwijdte van de verschillende wettelijke transferpricingdocumentatieverplichtingen, neergelegd in art. 8b en art. 29b-29h Wet Vpb 1969. De bijdrage vangt aan met een korte uiteenzetting van de verschillende transferpricingdocumentatieverplichtingen. Vervolgens gaan de auteurs in op de processuele gevolgen van het niet-naleven van die verplichtingen. Leidt niet-naleving tot omkering van de bewijslast en, zo ja, wanneer? Voorts bespreken de auteurs de weinig concrete wettelijke basis voor de inhoud van een transferpricingrapport. Zij sluiten af met hun conclusie over de rol die een transferpricingrapport kan spelen in geschillen en het voorkomen daarvan.

1. Inleiding

In dit artikel gaan we in op de reikwijdte van de transferpricingdocumentatieverplichtingen van art. 8b en 29b-29h Wet Vpb 1969 (paragraaf 2 respectievelijk 3). Onder meer gaan we in op de vraag in hoeverre een belastingplichtige verplicht is tot het opstellen van een transferpricingrapport. Daaronder verstaan we een rapport waarin de zakelijkheid van de gehanteerde prijs voor een intercompanytransactie wordt onderbouwd aan de hand van prijzen die zijn gehanteerd bij vergelijkbare transacties tussen onafhankelijke partijen, al dan niet met behulp van aan commerciële databanken ontleende gegevens van dergelijke vergelijkbare transacties (benchmarkanalyse). Het zal onder meer blijken dat slechts internationaal opererende ondernemingen met een omzet van ten minste € 50 miljoen verplicht zijn tot het opstellen van een vorm van een transferpricingrapport. Voorts gaan we in op de processuele gevolgen van het niet-naleven van de transferpricingdocumentatieverplichtingen. Anders dan de wetgever denkt, leidt niet-naleving niet zonder meer tot omkering van bewijslast.

Ten slotte gaan we in op de inhoud van een transferpricingrapport en zetten we uiteen waarom zo'n rapport kan helpen geschillen te voorkomen (paragraaf 4). Wij sluiten af met onze conclusies (paragraaf 5).

2. De algemene documentatieverplichting (art. 8b Wet Vpb 1969)

2.1 De bedoeling van de wetgever

Art. 8b Wet Vpb 1969 is primair ingevoerd om het at-arm's-lengthbeginsel te codificeren en de bestaande praktijk van de toepassing ervan te bevestigen.¹ Volgens de wetgever leidde het feit dat Nederland geen expliciet voorschrift had op het gebied van het at-arm's-lengthbeginsel internationaal tot het 'kritische geluid' dat de toepassing ervan in Nederland onvoldoende was gewaarborgd. Om de 'internationale beeldvorming ten goede te keren' en buitenlandse 'achterdocht' weg te nemen voerde de wetgever art. 8b in.²

Voorts voerde de wetgever met art. 8b lid 3 een 'maatregel van administratieve aard' in.³ Het doel ervan is 'om een situatie te creëren waarin de Belastingdienst de benodigde middelen heeft om vast te stellen of de door de belastingplichtige gehanteerde verrekenprijzen als arm's-length-verrekenprijzen kunnen worden aangemerkt'.⁴ Daartoe

1 *Kamerstukken II 2001/02, 28034, nr. 3 (MvT)*, p. 19 (toelichting op art. IV.C) en nr. 5 (NvV), § 2.8, p. 32.

2 *Kamerstukken II 2001/02, 28034, nr. 3 (MvT)*, p. 19 (toelichting op art. IV.C), derde en vierde alinea en nr. 5 (NvV), § 2.8, p. 33, midden.

3 *Kamerstukken II 2001/02, 28034, nr. 3 (MvT)*, p. 20, bovenaan, p. 21, onderaan (toelichting op art. IV.C), p. 22, eerste en tweede alinea ('administratieve voorschrift'), p. 33 (art. IV, onderdeel M.1: 'voorschriften van administratieve aard'). Zie ook nr. 5 (NvV), § 2.8, p. 34 en 35 ('administratieve maatregel').

4 *Kamerstukken I 2001/02, 28034, A, punt 7 en Kamerstukken II 2001/02, 28034, nr. 5 (NvV)*, § 2.8, p. 35, onderaan.

moet de belastingplichtige in zijn administratie gegevens opnemen over de wijze waarop de door hem gehanteerde verrekenprijzen tot stand zijn gekomen.⁵ Art. 8b verplicht niet tot het opstellen van een transferpricingrapport.⁶ De benodigde informatie zal volgens de wetgever in het algemeen binnen het concern aanwezig zijn omdat het gaat 'om informatie die ook voor de sturing van de verschillende concernonderdelen van belang zal zijn'. De verzwarende van administratieve lasten is daarom beperkt, aldus de wetgever.⁷ Volgens de wetgever kan de informatie die in Nederland aanwezig is al worden opgevraagd, maar die in het buitenland nog niet. Die 'ongelijkheid' wordt met art. 8b opgeheven.⁸

Naleving van art. 8b lid 3 leidt dus niet ertoe dat de door de belastingplichtige gehanteerde verrekenprijs aanvaardbaar is. De vastgelegde informatie is slechts een van de middelen voor de inspecteur om de aanvaardbaarheid van de gehanteerde verrekenprijs te beoordelen. De bepaling verzekert bovendien dat de inspecteur ook de verstrekking van in het buitenland aanwezige informatie kan afdwingen bij de Nederlandse belastingplichtige.

2.2 Welke informatie moet de belastingplichtige voorhanden hebben?

De regeling van art. 8b lid 3 omvat een open norm die nauwelijks duidelijk maakt welke informatie de belastingplichtige voorhanden moet hebben. Volgens Visser en Van Egdome⁹ is het daarom 'tamelijk lastig' om aan te geven wanneer de belastingplichtige in gebreke is gebleven en volgens De Boer en Weistra¹⁰ 'zeer moeilijk'. De Raad van State wees hierop ook en adviseerde uitdrukkelijk in lid 3 te vermelden welke gegevens zouden moeten worden opgenomen.¹¹ De wetgever heeft dit advies naast zich neergelegd.¹² Uit de in paragraaf 2.1 aangehaalde wetgeschiedenis¹³ is wel duidelijk dat het gaat om informatie die reeds binnen

het concern aanwezig is voor de sturing van de verschillende concernonderdelen. Daarom is de verzwarende van administratieve lasten slechts beperkt. Volgens de wetgever bedragen die voor alle bedrijven tezamen € 790.000 per jaar.¹⁴ De benodigde informatie kan de inspecteur al opvragen als die in Nederland aanwezig is; daarvoor is lid 3 niet nodig.¹⁵ Lid 3 is slechts nodig om de in Nederland gevestigde belastingplichtige te verplichten ervoor te zorgen dat de binnen het concern in het buitenland aanwezige informatie ook in Nederland geordend beschikbaar komt voor de inspecteur.¹⁶ Op grond van art. 8b lid 3 Wet Vpb 1969 bestaat dus geen verplichting uitgebreide rapporten op te (laten) stellen. Dat zou ook niet stroken met het in paragraaf 2.1 hiervoor genoemde uitgangspunt van de wetgever dat de te verstrekken informatie reeds binnen het concern aanwezig is, dat de belastingplichtige die moet 'verzamelen'¹⁷ en dat het geordend in de Nederlandse administratie opnemen ervan volgens de bedoeling van de wetgever slechts leidt tot een beperkte verzwarende van administratieve lasten.

2.3 Bewijslastverdeling

Volgens het burgerlijke procesrecht draagt een partij de bewijslast van de feiten op de rechtsgevolgen waarvan zij zich beroept (art. 150 Rv). Het bestuursprocesrecht kent geen wettelijke regels over de verdeling van bewijslast. Deze regels zijn in de jurisprudentie ontwikkeld.¹⁸ Voor het fiscale procesrecht komt de jurisprudentiële hoofdregel in wezen overeen met de hoofdregel van art. 150 Rv. Die komt erop neer dat een partij de feiten moet bewijzen waarop zij haar vordering of verweer baseert.¹⁹

Aangezien de belastingplichtige in het algemeen de geheven belasting wil beperken terwijl de inspecteur die heffing in stand wil houden, wordt hieruit in de literatuur wel de hoofdregel afgeleid dat de belastingplichtige de bewijslast draagt van feiten die tot een verlaging van de verschuldigde belasting moeten leiden en de inspecteur van feiten die moeten leiden tot een verhoging van de verschuldigde belasting.²⁰ Hiermee wordt onzes inziens miskend dat deze bewijslastverdeling slechts het *gevolg* is van de hoofdregel;

5 *Kamerstukken II* 2001/02, 28034, nr. 3 (MvT), p. 22, derde alinea.

6 *Kamerstukken II* 2001/02, 28034, nr. 5 (NvV), § 2.8, p. 36, eerste alinea.

7 *Kamerstukken I* 2001/02, 28034, A, punt 9, p. 12 en *Kamerstukken II* 2001/02, 28034, nr. 5 (NvV), § 2.8, p. 35, onderaan.

8 *Kamerstukken I* 2001/02, 28034, A, punt 9, p. 12. Zie ook punt 8, p. 11 bovenaan waar de staatssecretaris ook uitlegt dat informatie ten aanzien van het gelieerde buitenlandse lichaam in het buitenland aanwezig zal zijn maar niet tot de administratie van het Nederlandse lichaam behoort.

9 Mr. E.A. Visser, *Verrekenprijzen; een drieluik*, Fiscale monografieën nr. 115, Deventer: Kluwer 2005, § 4.2.7.1, p. 59, en de bewerking van dit boek door J.A. van Egdome RA, *Verrekenprijzen; de verdeling van de winst van een multinational*, Fiscale monografieën nr. 115, Deventer: Kluwer (vijfde druk) 2020, § 11.3.1, p. 246.

10 Drs. D. de Boer & drs. W.G. Weistra, 'Nieuwe verrekenprijswetgeving: half-fabriek of eindproduct?', *WFR* 2001/1725, paragraaf 4.

11 *Kamerstukken I* 2001/02, 28034, A, punt 8, p. 10.

12 Het in paragraaf 4.1 hierna nog te bespreken Verrekenprijzbesluit van de staatssecretaris van Financiën van 22 april 2018, nr. 2018/8685, geeft volgens de inleiding ervan een 'nadere invulling' aan het at-arm's-length-beginsel. Het besluit is geen (gedelegeerde) wetgeving. Het is slechts een instructie aan de Belastingdienst die gebaseerd is op de visie van de staatssecretaris als beleidsuitvoerder.

13 Zie met name voetnoot 4 (de 'administratieve aard' van art. 8b) en 8 (reeds aanwezige informatie die van belang is voor de 'sturing' van het concern).

14 *Kamerstukken II* 2001/02, 28034, nr. 3, §1.1, slot wordt voor de budgettaire en administratieve lasten verwezen naar het Belastingplan 2002-1 (*Kamerstukken II* 2001/02, 28013, nr. 3 (MvT), § 4.2, p. 21, onder het kopje 'Codificatie OESO-begrip at arms length beginsel).

15 Zie voetnoot 9.

16 *Kamerstukken II* 2001/02, 28034, nr. 5 (NvV), § 2.8, p. 36.

17 *Kamerstukken II* 2001/02, 28034, nr. 5 (NvV), § 2.8, p. 36, derde alinea.

18 Zie voor het fiscale procesrecht uitgebreid dr. R.J. Koopman, *Bewijslast in belastingzaken* (diss.), Deventer: Kluwer 1996, § 3.5. Voor het algemene bestuursprocesrecht prof. mr. M. Schreuder-Vlasblom, *Rechtsbescherming en bestuurlijke voorprocedure* (R&P nr. SB3) 2017/4.2.3.

19 De formulering 'wie eist, bewijst' is te eenvoudig en daarom onjuist. Ook een verweerder heeft immers een bewijslast, namelijk van de feiten die hij aan zijn verweer ten grondslag legt.

20 Prof. dr. M.W.C. Feteris, *Formeel belastingrecht*, Fiscale hand- en studieboeken nr. 9 (2007), paragraaf 4.1, p. 306 en dr. R.J. Koopman in: *Fiscaal procesrecht*, Fiscale hand- en studieboeken nr. 6, (zesde druk) 2020, paragraaf 3.2, p. 103. De woorden verhoging en verlaging van 'de verschuldigde belasting' zijn niet erg zuiver. Er is immers maar één bedrag dat de juiste verschuldigde belasting is. Dat kan niet worden verhoogd of verlaagd.

zij is dus niet zelf een regel. Het kan immers zijn dat juist een belastingplichtige – bijvoorbeeld vanwege verliesverrekeningsregels – belang erbij heeft te bewijzen dat een bate reeds is genoten of een verlies nog niet is geleden.

In transferpricinggeschillen zal in het algemeen vaststaan dat een bepaalde bate is ontvangen of een bepaalde uitgave is gedaan. Transferpricinggeschillen gaan immers steeds over de vraag of een ontvangen c.q. betaalde vergoeding *at-arm's length* is. Voor wat betreft de bewijslast zijn onzes inziens dan twee benaderingen mogelijk. De eerste benadering is dat de belastingplichtige de zakelijkheid moet aantonen van de met een gelieerde partij overeengekomen vergoeding. Deze benadering geldt bijvoorbeeld in de Verenigde Staten.²¹ De tweede benadering is dat de inspecteur de *onzakelijkheid* van die vergoeding moet aantonen. De Nederlandse wetgever gaat uit van deze tweede benadering.²²

2.4 Omkering van bewijslast?

Het 'uitgangspunt' van de wetgever is dat de informatie beschikbaar is vanaf het moment dat de transactie heeft plaatsgevonden waarop de informatie betrekking heeft. Als de informatie niet beschikbaar is op het moment dat de inspecteur daarom vraagt, zal die de belastingplichtige in alle gevallen een redelijke termijn (minimaal vier weken, maximaal drie maanden) geven om dit gebrek te herstellen.²³ Volgens de wetgever zal 'op grond van de systematiek van de AWR' de bewijslast 'verschuiven' (een eufemisme voor omkeren) als de belastingplichtige 'duidelijk' in gebreke blijft aan de administratieve verplichting van lid 3 te voldoen.²⁴

Het is onduidelijk wat de wetgever hiermee bedoelt. De meest logische uitleg vinden wij dat de wetgever meent dat de administratie van het hier te lande belastingplichtige lichaam niet aan de eisen van art. 52 AWR voldoet als daarin niet de in art. 8b lid 3 Wet Vpb 1969 bedoelde informatie is opgenomen en dat om die reden de bewijslast kan worden omgekeerd.

Die opvatting lijkt ons om verschillende redenen onjuist. Ten eerste verlangt art. 8b lid 3 dat de belastingplichtige

informatie verzamelt en opneemt in zijn administratie die zich niet bij hem in Nederland bevindt, maar elders binnen het concern. Uit de aard van de zaak gaat het dan om informatie die *niet* tot de administratie van de belastingplichtige behoort of zou moeten behoren.

Ten tweede betwijfelen wij of geconcludeerd kan worden dat een belastingplichtige niet aan zijn administratieplicht heeft voldaan als hij daarin niet de art. 8b-informatie heeft opgenomen. Ook zonder de informatie zal immers wel sprake zijn van een deugdelijke vastlegging van de financiële resultaten van een onderneming.²⁵

Ten derde wordt de bewijslast sinds de invoering van de informatiebeschikking (per 1 juli 2011) niet zomaar omgekeerd als niet aan de administratieplicht is voldaan. De omkering (en verzwaring) van bewijslast kan niet plaatsvinden zonder onherroepelijk geworden informatiebeschikking.²⁶ Aangezien de rechter op grond van art. 27e lid 2 AWR vrijwel steeds²⁷ na een vergeefs beroep van de belastingplichtige tegen een informatiebeschikking een nieuwe termijn vaststelt om de informatie te verstrekken, zal de belastingplichtige dus steeds de kans krijgen een eventueel gebrek te herstellen voordat hij met een omkering van bewijslast te maken krijgt. De rechter zal dan in zijn uitspraak voldoende concreet moeten aangeven welke informatie de belastingplichtige alsnog moet opnemen en verstrekken. Aangezien art. 8b erg algemeen is geformuleerd en nauwelijks concrete verplichtingen bevat, laat een dergelijke veroordeling zich niet goed voorstellen. Als de belastingplichtige ten onrechte helemaal niets heeft gedocumenteerd is de schending weliswaar evident, maar kan de veroordeling moeilijk anders dan algemeen zijn en ruimte laten voor een eigen invulling door de belastingplichtige.

Een *verzwaring* van bewijslast kan zich sowieso niet voordoen omdat de wetgever die bij schending van art. 8b lid 3 uitdrukkelijk heeft uitgesloten.²⁸

21 Zie Internal Revenue Code § 482 en Code of Federal Regulations § 1.482-1(b).

22 Zie § 2.4 hierna. In dezelfde zin: HR 28 juni 2002, *BNB* 2002/343, m.nt. G.Th.K. Meussen, r.o. 3.1; A-G Van Kalmthout in § 5.7 van zijn conclusie voor HR 11 oktober 2000, *BNB* 2001/142, m.nt. E. Aardema, door de Hoge Raad bevestigd in r.o. 3.4 van het arrest.

23 *Kamerstukken II* 2001/02, 28034, nr. 5 (NvV), § 2.8, p. 36/37.

24 *Kamerstukken II* 2001/02, 28034, nr. 3 (MvT), p. 22, tweede alinea.

25 *Kamerstukken II* 1997/98, 25753, nr. 3 (MvT), p.1, sub 1. Aldaar merkt de wetgever over het voeren van een administratie voorts op: 'Het ziet ook op de vastlegging van bestuurs- en beheersdaden, op interne organisatie in het algemeen, op het interne berichtenverkeer en al wat daarmee samenhangt. (...) De administratie moet niet alleen worden opgeslagen maar ook toegankelijk worden gevonden.'

26 HR 2 oktober 2015, *BNB* 2016/2, m.nt. E. Pechler, r.o. 2.4.2. en HR 9 juli 2021, *BNB* 2021/138 m.nt. R.F.C. Spek, r.o. 3.1.2.

27 Namelijk behoudens kennelijk onredelijk gebruik van procesrecht. Zie art. 27e lid 2 AWR. In HR 4 juni 2021, *BNB* 2021/122, m.nt. A.J.H. van Suilen, r.o. 3.4 heeft de Hoge Raad geoordeeld dat de administratie regelmatig moet worden bijgehouden en dat het daarom niet mogelijk is achteraf aan de administratieplicht te voldoen. Om die reden kan de rechter ook geen termijn voor herstel geven (art. 27e lid 2 AWR). Deze uitspraak geldt niet in geval van het niet-naleven van art. 8b Wet Vpb 1969 aangezien dat onzes inziens geen schending van de administratieplicht oplevert, de wetgever juist heeft voorzien in de mogelijkheid dat niet-naleving kan worden hersteld en art. 8b Wet Vpb 1969 dus – anders dan de administratieplicht – geen verplichting bevat die lopende het boekjaar regelmatig moet worden bijgehouden.

28 *Kamerstukken II* 2001/02, 28034, nr. 5 (NvV), § 2.8, p. 37, tweede alinea.

3. Aanvullende documentatieverplichtingen voor grote ondernemingen (art. 29b-29h Wet Vpb 1969)

3.1 Het project Base Erosion and Profit Shifting (BEPS) van de OESO en G20 (2013)

In 2013 namen de OESO en de G20 het *Base Erosion and Profit Shifting Action Plan* aan met in totaal vijftien actiepunten.²⁹ Actiepunt 13 hield de opdracht in om de regels betreffende transferpricingdocumentatie te herbeoordelen.³⁰ Naar aanleiding daarvan heeft de OESO in september 2014 een rapport met *guidance* gepubliceerd dat de nieuwe maatstaven (*standards*) voor transferpricingdocumentatie bevat – zoals een groepsdossier (*masterfile*) en een lokaal dossier (*local file*) – alsmede een model (*template*) voor het landenrapport (*country-by-country report*).³¹ In 2015 heeft de OESO modelwetgeving gepubliceerd ten behoeve van de implementatie van het BEPS-project in nationale wetgeving.³² De nieuwe maatstaven zijn ook opgenomen in hoofdstuk V van de OESO-transferpricingrichtlijnen.³³

Het driedelige doel van de documentatieverplichtingen is ervoor te zorgen dat (a) belastingplichtigen in geval van transacties in gelieerde verhoudingen voor of bij het doen van de aangifte voldoende aandacht geven aan de vaststelling van verrekenprijzen en de opbrengstverantwoording, (b) de Belastingdienst informatie verkrijgt om geïnformeerd het verrekenprijrisico te kunnen beoordelen teneinde te kunnen beslissen of hij al dan niet een controle moet uitvoeren, en (c) – als hij daartoe overgaat – de Belastingdienst een grondige controle kan uitvoeren van de verrekenprijspraktijk van de belastingplichtigen van zijn jurisdictie, hoewel aanvullende informatie dan nodig kan zijn.³⁴

3.2 Implementatie in de Nederlandse wet. Landenrapport, groepsdossier, lokaal dossier

Met de art. 29b-29h Wet Vpb 1969 heeft de wetgever de uitkomst van actiepunt 13 willen implementeren zoals die in de OESO-guidance 2014 en de OESO-transferpricingrichtlijnen is gepubliceerd. Die voorzien onder meer in de verplichting voor grote multinationale ondernemin-

gen (met een groepsomzet van € 750 miljoen of meer) een landenrapport op te stellen. Daarin moeten per land onder andere de wereldwijde winstverdeling en de per land (*country-by-country*) betaalde belasting uiteengezet worden.³⁵ Het landenrapport is niet bedoeld voor de beoordeling van de bij afzonderlijke transacties gehanteerde verrekenprijzen.³⁶ Volgens de wetgever is het idee achter het nieuwe gestandaardiseerde landenrapport dat belastingdiensten efficiënter de risicoselectie voor verrekenprijzen kunnen uitvoeren. Het voordeel voor het bedrijfsleven is dat de documentatieverplichtingen niet voor alle landen verschillend zijn.³⁷ De kosten van het opstellen en bijhouden van een landenrapport bedragen volgens de wetgever gemiddeld ruim € 3.300 per jaar per belastingplichtige.³⁸

Multinationale ondernemingen met een groepsomzet van ten minste € 50 miljoen moeten een groepsdossier en een lokaal dossier opstellen³⁹ (naast een landenrapport als de groepsomzet € 750 miljoen of meer is). Het groepsdossier moet onder meer een beschrijving bevatten van de aard van de uitgeoefende activiteiten, het algemene transferpricingbeleid, de wereldwijde verdeling van de omzet en economische activiteiten van de groep, teneinde de Belastingdienst te ondersteunen bij de beoordeling van de aanwezigheid van een substantieel verrekenprijrisico. De bedoeling van het groepsdossier is een algemeen ('high level') overzicht te geven van de wereldwijde activiteiten en het beleid van de groep, om de verrekenprijspraktijk van de groep in haar wereldwijde economische, juridische, financiële en fiscale context te kunnen plaatsen.⁴⁰ De op te nemen informatie kan worden onderscheiden in vijf categorieën: (a) de organisatiestructuur, (b) de door de groep gedreven onderneming(en), (c) de immateriële activa, (d) de onderlinge financiële activiteiten en (e) de financiële en fiscale positie van de groep.⁴¹ De kosten van de additionele administratieve lasten van het opstellen en bijhouden van het groepsdossier bedragen volgens de wetgever gemiddeld ruim € 1.100 per jaar per belastingplichtige.⁴²

In het lokale dossier moet volgens art. 29g lid 3 Wet Vpb 1969 informatie over specifieke intercompanytransacties worden opgenomen. Die informatie moet helpen onderbouwen dat aan art. 8b wordt voldaan en dat sprake is van

29 OESO, *Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting*, OECD Publishing (2013), zie <https://www.oecd.org/ctp/BEPSActionPlan.pdf>.

30 Actiepunt 13 was getiteld 'Re-examine transfer pricing documentation'. De opdracht luidde: 'Develop rules regarding transfer pricing documentation to enhance transparency for tax administrations, taking into consideration the compliance costs for business. The rules to be developed will include a requirement that MNEs provide all relevant governments with needed information on their global allocation of the income, economic activity and taxes paid among countries according to a common template.'

31 OESO, *Guidance on Transfer Pricing Documentation and Country-by-Country Reporting*, Parijs: OECD Publishing (2014) (hierna: OESO-guidance 2014).

32 OESO, *Transfer Pricing Documentation and Country-by-Country Reporting, Action 13 – 2015 Final Report*, Parijs: OECD Publishing (2015).

33 OESO, *OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations 2017*, Parijs: OECD Publishing (2017).

34 OESO-guidance 2014, § 5 en 6, herhaald in OESO-transferpricingrichtlijnen, § 5.5 en 5.6.

35 OESO-transferpricingrichtlijnen, § 5.24. In dezelfde zin: *Kamerstukken II* 2015/16, 34305, nr. 3 (MvT), § 3.2, p. 9.

36 OESO-transferpricingrichtlijnen, § 5.25.

37 *Kamerstukken II* 2015/16, 34305, nr. 3 (MvT), § 3.2, p. 8/9.

38 In 2015 schatte de wetgever de kosten op circa € 500.000 per jaar voor ongeveer 150 entiteiten, zie *Kamerstukken II* 2015/16, 34305, nr. 3 (MvT), § 9, p. 24.

39 Zie art. 29g lid 4 Wet Vpb 1969.

40 OESO-transferpricingrichtlijnen, § 5.18. Zie ook art. 29g lid 2 Wet Vpb 1969.

41 OESO-transferpricingrichtlijnen, § 5.19, met een nadere uitwerking in bijlage I (*Transfer Pricing Documentation – Master file*) bij hoofdstuk V van de richtlijnen.

42 De wetgever gaat uit van circa € 2 miljoen per jaar en circa 1800 ondernemingen die een groepsdossier moeten opstellen, zie *Kamerstukken II* 2015/16, 34305, nr. 3 (MvT), § 9, p. 24.

een zakelijke winstallocatie. De kosten van de additionele administratieve lasten van het opstellen en bijhouden van het lokale dossier bedragen volgens de wetgever gemiddeld minder dan € 500 per jaar per belastingplichtige.⁴³

In de op art. 29e lid 2 en 29g lid 5 Wet Vpb 1969 gebaseerde Uitvoeringsregeling aanvullende documentatieverplichtingen verrekenprijzen⁴⁴ heeft de wetgever nadere regels gegeven over de inhoud van het landenrapport, het groepsdossier en het lokale dossier. Kort gezegd zijn daarin de zojuist genoemde OESO-transferpricingrichtlijnen op dit punt overgenomen. Die komen erop neer dat algemene verrekenprijsinformatie moet worden opgenomen in het groepsdossier. In het lokale dossier moet informatie betreffende de specifieke transacties, een vergelijkbaarheidsanalyse en de keuze van de meest geschikte transferpricingmethode worden opgenomen.⁴⁵ Het door de wetgever genoemde bedrag van € 500 als gemiddelde kosten voor een lokaal dossier lijken in het licht van deze verplichtingen wel erg optimistisch.

De belastingplichtige moet het landenrapport binnen twaalf maanden na afloop van het boekjaar verstrekken aan de inspecteur (art. 29c lid 1 Wet Vpb 1969). Die kan het landenrapport uitwisselen met buitenlandse fiscale autoriteiten. De belastingplichtige moet een groepsdossier en een lokaal dossier over een bepaald jaar opnemen in zijn administratie binnen de voor hem geldende termijn voor het indienen van de aangifte vennootschapsbelasting van dat jaar (art. 29g lid 1 Wet Vpb 1969).

3.3 Niet-naleving van art. 29b-29h Wet Vpb 1969

De wetgever gaat ervan uit dat het niet-verstrekken van een landenrapport, groepsdossier of lokaal dossier leidt tot een omkering van de bewijslast.⁴⁶ Zoals reeds opgemerkt in paragraaf 2.4 hiervoor heeft de Hoge Raad beslist dat een omkering van bewijslast slechts kan plaatsvinden nadat niet voldaan is aan een onherroepelijk geworden informatiebeschikking.⁴⁷ Onzes inziens kan eerder ook geen overtrekking van art. 68 AWR plaatsvinden. Een belastingplich-

tige die ten onrechte geen landenrapport, groepsdossier of lokaal dossier heeft opgesteld, zal dus vrijwel steeds de mogelijkheid krijgen dat verzuim te herstellen voordat hij met omkering van bewijslast of strafvervolgung geconfronteerd wordt.

4. De functie van een transferpricingrapport

4.1 Wat houdt een transferpricinganalyse in?

De Nederlandse wet kent geen definitie van een transferpricinganalyse. Volgens het Verrekenprijbesluit⁴⁸ van de staatssecretaris van Financiën vormen de OESO-transferpricingrichtlijnen een passende uitleg en verduidelijking van het in art. 8b Wet Vpb 1969 neergelegde at-arm's-lengthbeginsel.⁴⁹ Volgens deze richtlijnen dient, om de zakelijkheid van de prijs van een intercompanytransactie vast te kunnen stellen, eerst een karakterisering van de transactie plaats te vinden middels een analyse van de economisch relevante kenmerken van de transactie aan de hand van vijf vergelijkbaarheidsfactoren: de contractuele voorwaarden, de kenmerken van het goed of de dienst, de economische omstandigheden, de bedrijfsstrategie van de betrokken partijen en een functionele analyse.⁵⁰ Zo'n functionele analyse omvat een analyse van de uitgeoefende functies, gebruikte activa en gelopen risico's.

Vervolgens dient een at-arm's-lengthprijs vastgesteld te worden voor de transactie. Dit gebeurt aan de hand van een vergelijking van de overeengekomen prijs met vergelijkbare transacties tussen onafhankelijke partijen onder vergelijkbare omstandigheden – de vergelijkbaarheidsanalyse. De functionele analyse helpt de vergelijkbaarheid tussen transacties vast te stellen; de uitgeoefende functies, gebruikte activa en gelopen risico's zullen immers vergelijkbaar moeten zijn.⁵¹ Een vergelijkbaarheidsanalyse gaat doorgaans gepaard met het uitvoeren van een benchmarkstudie: een onderzoek naar de in databanken⁵² aanwezige prijzen van vergelijkbare transacties tussen ongelieerde partijen in vergelijkbare omstandigheden.

Volgens het Verrekenprijbesluit zal het ontbreken van een benchmarkstudie niet leiden tot omkering van bewijslast bij belastingplichtigen met een groepsomzet van minder dan € 50 miljoen.⁵³ Deze als tegemoetkoming geformuleerde opmerking suggereert dat een dergelijke verplichting in beginsel bestaat op grond van art. 8b of 29b-29h Wet Vpb 1969, in elk geval voor belastingplichtigen met een omzet van ten minste € 50 miljoen. Dat is onjuist: de OESO-transferpricingrichtlijnen bevatten geen verplichting

43 De wetgever gaat uit van circa € 3 miljoen per jaar en circa 6500 ondernemingen die een lokaal dossier moeten opstellen, zie *Kamerstukken II* 2015/16, 34305, nr. 3 (MvT), § 9, p. 24.

44 Regeling van de staatssecretaris van Financiën, 30 december 2015, nr. DB/2015/462M, *Stcrt.* 2015, 47457.

45 OESO-transferpricingrichtlijnen, § 5.22, met een nadere uitwerking in bijlage II (*Transfer Pricing Documentation – Local file*) bij hoofdstuk V van de richtlijnen. Bijlage II verschaft inzicht in de drie categorieën van informatie die een belastingplichtige in het lokale dossier dient op te nemen. Het gaat om informatie over de betreffende groepsmaatschappij, intercompanytransacties waar de groepsmaatschappij partij bij is en relevante financiële informatie.

46 *Kamerstukken II* 2015/16, 34305, nr. 3 (MvT), artikelsgewijze toelichting, art. 29h, p. 38.

47 Zie voetnoot 27. Het daar genoemde arrest HR 4 juni 2021, *BNB* 2021/122, m.nt. A.J.H. van Suilen is ook hier niet van toepassing omdat het landenrapport, groepsdossier en lokaal dossier niet lopende het boekjaar regelmatig moeten worden bijgehouden – zoals bij de administratie het geval is – maar eerst na afloop van het boekjaar kunnen worden opgesteld en verstrekt.

48 Besluit van de staatssecretaris van Financiën van 22 april 2018, nr. 2018/8685 ('Verrekenprijbesluit').

49 Verrekenprijbesluit, aanhef en § 1.4.

50 OESO-transferpricingrichtlijnen, § 1.36.

51 Verrekenprijbesluit, § 2.1, p. 4, derde alinea.

52 Voorbeeld van dergelijke databanken zijn TP Catalyst van Bureau van Dijk en de Bloomberg Terminal.

53 Op wie slechts art. 8b Wet Vpb 1969 van toepassing is en niet de art. 29b-29h Wet Vpb 1969. Zie Verrekenprijbesluit, p. 4, voetnoot 6.

tot het opstellen van een benchmarkstudie⁵⁴ en de daaraan ontleende Uitvoeringsregeling (dus) ook niet. Een dergelijke vergaande verplichting valt trouwens nog minder te rijmen met de € 500 die het opstellen van een lokaal dossier gemiddeld kost volgens de wetgever.⁵⁵

Een transferpricinganalyse bevat in de regel ook een onderbouwing van de gehanteerde transferpricingmethode.⁵⁶ De transferpricingmethode stelt vast of de voorwaarden van de intercompanytransactie in overeenstemming zijn met het at-arm's-lengthbeginsel. De OESO onderscheidt vijf verschillende transferpricingmethoden, bestaande uit drie traditionele transactiemethoden en twee transactional-profitmethoden.⁵⁷ Daarnaast staat het belastingplichtigen vrij om andere methoden te hanteren zolang toepassing daarvan in overeenstemming is met het at-arm's-lengthbeginsel.⁵⁸

De traditionele transactiemethoden zijn de comparable-uncontrolled-pricemethode (CUP-methode), de cost-plusmethode en de resale-pricemethode. De CUP-methode maakt een directe vergelijking tussen de prijs van de intercompanytransactie en de prijs van een vergelijkbare onafhankelijke transactie. Daarvoor is vereist dat vergelijkbare onafhankelijke transacties te vinden zijn in databanken.⁵⁹ De cost-plusmethode kan geschikt zijn voor transacties tussen een leverancier en een distributeur van dezelfde groep. Het toepassen van de cost-plusmethode leidt tot een prijs bestaande uit de voortbrengingskosten van een goed, vermeerderd met een zakelijke kostenopslag. De kostenopslag die partijen bij vergelijkbare onafhankelijke transacties hanteren, geldt daarbij als uitgangspunt. De resale-price-methode leent zich voor toepassing in situaties waarin een groepsmaatschappij een product koopt van een andere groepsmaatschappij en deze vervolgens doorverkoopt aan een onafhankelijke derde. De prijs voor de intercompanytransactie wordt bepaald door de verkoopprijs aan de onafhankelijke derde te verminderen met een zakelijke brutomarge.

Analyses middels de transactional-profitmethoden geschieden aan de hand van de operationele winsten uit intercompanytransacties. De transactional-profitmethoden bestaan uit de transactional-net-marginmethode (TNMM) en de profit-splitmethode. De TNMM vergelijkt de operationele winstmarge op de intercompanytransactie met de operationele winstmarges die onafhankelijke partijen met vergelijk-

bare transacties behalen. De profit-splitmethode daarentegen, verdeelt de winst die de groepsmaatschappijen behalen op basis van de relatieve bijdrage van de betrokken groepsmaatschappijen.

De OESO beschouwt de traditionele transactiemethoden als de meest directe manier om het at-arm's-lengthkarakter van een intercompanytransactie vast te stellen.⁶⁰ De OESO erkent echter dat een van de transactional-profitmethoden onder bepaalde omstandigheden het meest geschikt kan zijn.⁶¹ Dit kan gelden voor de TNMM indien openbare informatie over brutomarges van onafhankelijke partijen beperkt beschikbaar is. De profit-splitmethode kan daarentegen de meest geschikte methode zijn wanneer beide partijen die onderdeel zijn van de intercompanytransactie unieke waarde toevoegen door de inzet van immateriële activa.

De belastingplichtige dient steeds voor iedere intercompanytransactie een keuze te maken voor de meest geschikte methode. De OESO erkent dat die keuze afhangt van de omstandigheden; geen enkele methode is geschikt voor iedere transactie. De staatssecretaris is daarom van mening dat belastingplichtigen vrij zijn in de keuze van een transferpricingmethode, mits die keuze leidt tot een uitkomst die overeenstemt met het at-arm's-lengthbeginsel.⁶² Dit laatste is een merkwaardige restrictie. Als immers de belastingplichtige binnen de grenzen van zijn keuzevrijheid een keuze heeft gemaakt, waaraan zou de uitkomst dan nog getoetst moeten worden? Volgens de OESO hoeft de belastingplichtige niet te bewijzen waarom andere methodes níét geschikt zijn onder de gegeven omstandigheden.⁶³ De opmerking van de staatssecretaris dat de belastingplichtige zijn keuze aannemelijk moet maken⁶⁴ lijkt ons daarom onterecht.

4.2 Waarom een transferpricingrapport opstellen?

Voor internationaal opererende ondernemingen met een groepsomzet van ten minste € 50 miljoen is het antwoord eenvoudig: zij zijn op grond van hun lokaaldossierverplichtingen gehouden een vorm van een transferpricingrapport op te stellen, zij het dat een benchmarkstudie niet verplicht is (zie paragraaf 3.2 en 4.1). Indien zij beschikken over een deugdelijk opgesteld rapport dat de gehanteerde prijs ondersteunt, is het niet voorstelbaar dat de inspecteur alsnog aantoonde dat die gehanteerde prijs onzakelijk is. Transferpricinganalyse is geen exacte wetenschap en het zou best kunnen zijn dat de inspecteur een analyse kan maken die uitkomt op een andere prijs, maar daarmee is niet gezegd dat deze andere prijs de enige juiste, zakelijke prijs is. Het rapport van de belastingplichtige is al voldoende voor het tegen het rapport van de inspecteur te leveren tegenbewijs. De belastingplichtige hoeft een rapport van de inspecteur

54 In bijlage II (zie voetnoot 46) wordt geen benchmarkstudie genoemd.

55 De resultaten van een benchmarkstudie kunnen voor meer belastingplichtigen gelden. Desgewenst kunnen zij de kosten dus delen.

56 OESO-transferpricingrichtlijnen, § 2.1; Verrekenprijsbesluit, § 3.1, p. 7.

57 OESO-transferpricingrichtlijnen, hoofdstuk II.

58 OESO-transferpricingrichtlijnen, § 2.9. Een door de belastingplichtige gekozen 'other method' kan echter niet dienen als vervanging van de vijf door de OESO erkende transferpricingmethoden zolang een van deze vijf methoden geschikter blijkt te zijn dan de 'other method' die de belastingplichtige hanteert.

59 Dat is doorgaans alleen bij bulkgoederen, leningen en licenties het geval.

60 OESO-transferpricingrichtlijnen, § 2.3.

61 OESO-transferpricingrichtlijnen, § 2.4.

62 Verrekenprijsbesluit, § 3.1, p. 7, vierde alinea.

63 OESO-transferpricingrichtlijnen, § 2.2.

64 Verrekenprijsbesluit, § 3.1, p. 7, vierde alinea.

immers slechts te ‘ontzenuwen’.⁶⁵ Het zaaien van redelijke twijfel is daarvoor voldoende.⁶⁶ De belastingplichtige hoeft niet zelf te bewijzen dat de gehanteerde prijs zakelijk is. Een geschil over een gehanteerde prijs die de belastingplichtige heeft onderbouwd met een deugdelijk transferpricingrapport is daarom niet goed voorstelbaar. Het transferpricingrapport voorkómt in wezen zo’n geschil. Komt het onverhoopt toch tot een procedure, dan heeft de belastingplichtige zich in elk geval van een goede bewijspositie verzekerd.

Belastingplichtigen voor wie geen verplichting geldt een lokaal dossier op te stellen, hoeven geen transferpricingrapport op te stellen. Als de inspecteur wil aantonen dat een bij een transactie gehanteerde prijs onzakelijk is dan zal hij al snel wel zo’n rapport moeten (laten) maken. De documentatie die de belastingplichtige op grond van art. 8b Wet Vpb 1969 dient te verstrekken, gaat immers slechts over de ‘sturing’ van de concernonderdelen en zal in het algemeen dus geen informatie over concrete transacties bevatten.

Om te voorkomen dat de inspecteur op deze manier bewijst dat de gehanteerde prijs onzakelijk is, zal de belastingplichtige tegenbewijs moeten leveren. Dat kan bijvoorbeeld door te wijzen op verkeerde uitgangspunten of conclusies in het rapport. Bevat het transferpricingrapport van de inspecteur geen gebreken, dan zal de belastingplichtige met een tegenbewijsmiddel van voldoende gewicht moeten komen. Hij zal dan al snel zijn aangewezen op een eigen transferpricingrapport. Als daaruit voldoende blijkt dat de gehanteerde prijs wel degelijk als zakelijk kan worden aangemerkt, kan moeilijk worden geoordeeld dat de inspecteur heeft bewezen dat de prijs onzakelijk is. De belastingplichtige kan ook ervoor kiezen vrijwillig een transferpricingrapport op te stellen om de inspecteur reeds bij het beoordelen van de aangifte te overtuigen van de zakelijkheid van de gehanteerde verrekenprijs en opbrengstverantwoordening en zo een geschil voorkomen.⁶⁷ Komt het toch tot een procedure, dan weet de belastingplichtige zich verzekerd van een goede bewijspositie.

Het opstellen van een transferpricingrapport kan zowel gebeuren voor of bij het aangaan van de transactie alsook op een later moment, zoals het voorbereiden van de aangifte of tijdens een procedure naar aanleiding van een door de inspecteur opgesteld rapport. In het laatste geval zal een transferpricingrapport van de kant van de belastingplichtige al snel het karakter krijgen van een ‘verweer’ tegen het rapport van de inspecteur. Voor de bewijswaardering door

de rechter zou het niet uit moeten maken of het rapport is opgesteld ten tijde van de transactie, bij het indienen van de aangifte, naar aanleiding van vragen van de inspecteur of in reactie op een transferpricingrapport van de inspecteur. De kans bestaat evenwel dat een rapport dat is opgesteld vóórdat een discussie met de inspecteur ontstaat overtuigender overkomt op een rechter dan een rapport dat naar aanleiding van zo’n discussie is opgesteld. Onzes inziens zouden al deze overwegingen een rol moeten spelen bij de keuze van een belastingplichtige al dan niet een transferpricingrapport op te (laten) stellen.

4.3 Moet een belastingplichtige een transferpricingrapport desgevorderd overleggen aan de inspecteur?

Als een belastingplichtige eenmaal een transferpricingrapport heeft laten opstellen, is hij dan verplicht dat te verstrekken als de inspecteur daarom vraagt met een beroep op art. 47 AWR?

Als het transferpricingrapport onderdeel is van het lokale dossier zal de belastingplichtige het steeds ter inzage moeten geven. In andere gevallen is van belang in hoeverre het rapport als een advies is aan te merken. Op grond van het fair-playbeginsel behoeft een advies namelijk niet te worden overgelegd.⁶⁸ Wij menen dat een transferpricingrapport een advies is. Het licht de onderneming immers voor over de zakelijkheid van een bij een bepaalde transactie gehanteerde of te hanteren prijs. Dat gebeurt onder meer op basis van een analyse van de voorgenomen of reeds verrichte transactie en een vergelijking van die transactie met transacties die door de transferpricingsspecialist als voldoende vergelijkbaar zijn aan te merken. De analyse van de voorgenomen of verrichte transactie alsmede de vergelijkbare transacties zijn op zichzelf feiten, maar die zijn in het rapport opgenomen als voorlichting en onderbouwing van – het advies over – de zakelijkheid van de gehanteerde of te hanteren prijs voor een bepaalde transactie.

Een eventuele discussie over de vraag of sprake is van een advies is onzes inziens niet aan de orde als het transferpricingrapport is opgesteld door of op instructie van een advocaat of notaris, bijvoorbeeld in verband met een mogelijk geschil met de inspecteur. In dat geval zal het rapport in beginsel vallen onder het verschoningsrecht van de advocaat of notaris. De belastingplichtige kan dan niet door de inspecteur of de rechter ertoe worden verplicht het rapport over te leggen.

Wij maken hier nog wel een opmerking over het in de literatuur veelbesproken tussenvonnissen van de Rechtbank Den Haag in de Vestiazaak.⁶⁹ In die zaak oordeelde de rechtbank kort gezegd dat een onderzoeksrapport dat was opgesteld door de advocaten van Vestia niet viel onder hun verschoningsrecht omdat het slechts de weerslag vormde van een feitelijk onderzoek naar de gang van zaken rond

65 Aldus ook *Kamerstukken II* 2001/02, 28034, nr. 5 (NVV), § 2.8, p. 37, tweede alinea.

66 HR 25 oktober 2002, *BNB* 2003/14, m.nt. J. van Soest, r.o. 3.2.4. Zie ook HR 23 december 1982, *BNB* 1982/155, m.nt. Van Brunschot; HR 9 juni 1993, *BNB* 1993/254 en 255, r.o. 3.4, m.nt. P.J. Wattel.

67 Een transferpricingrapport zou ook de basis kunnen vormen voor een *Advance Pricing Agreement (APA)* waarmee voor de toekomst discussies over de hoogte van de vergoeding voor een specifieke intercompany-transactie kunnen worden voorkomen.

68 HR 23 september 2005, *BNB* 2006/21, m.nt. G.J.M.E. de Bont, r.o. 3.2.

69 Rechtbank Den Haag 15 januari 2015, ECLI:NL:RBDHG:2015:248 (*Vestia*).

de totstandkoming van de derivatenpositie van Vestia.⁷⁰ Dit vonnis is in de literatuur sterk bekritiseerd⁷¹ maar ook onderschreven.⁷²

Ook wij menen dat het vonnis onjuist is. De in zo'n rapport vastgelegde feiten zullen door de advocaat die het rapport heeft opgesteld in zijn hoedanigheid van advocaat zijn verstrekt. Bovendien zal zo'n rapport de basis kunnen zijn voor verdere advisering van de opdrachtgevende cliënt. Voor de transferpricingpraktijk is van belang dat een transferpricingrapport dat is opgesteld door of in opdracht van een advocaat onder het verschoningsrecht van de advocaat valt. Zo'n rapport heeft de functie van een advies en veel van de erin vermelde feiten over de voorgenomen of uitgevoerde transactie zijn de advocaat in die hoedanigheid verschaft met het oog op het opstellen van het rapport.

5. Conclusies

Internationaal opererende ondernemingen met een omzet van ten minste € 50 miljoen moeten op grond van hun lokaaldossierverplichtingen een vorm van een transferpricingrapport opstellen. Anders dan de staatssecretaris meent, is een benchmarkstudie niet verplicht. Een deugdelijk rapport zal in de praktijk geschillen met de inspecteur kunnen voorkomen. Komt het toch tot een procedure, dan is de belastingplichtige verzekerd van een goede bewijspositie.

Andere ondernemingen hebben nauwelijks transferpricingdocumentatieverplichtingen. Art. 8b Wet Vpb 1969 verplicht namelijk slechts tot het verzamelen van weinig concreet omschreven algemene informatie die al aanwezig is binnen het concern. Vanwege de vaagheid van de verplichtingen en de volgens de wetgever beperkte kosten van de naleving ervan, zal een belastingplichtige al snel aan deze documentatieverplichtingen hebben voldaan. Ofschoon een transferpricingrapport dus niet verplicht is, kan zo'n rapport ook voor deze gevallen helpen een geschil met de inspecteur te voorkomen of de belastingplichtige anders een goede bewijspositie te verschaffen in een procedure.

Voldoet de belastingplichtige niet aan de documentatieverplichtingen, dan leidt dat – anders dan de wetgever meent – pas tot een omkering van de bewijslast als hij een onherroepelijk geworden informatiebeschikking niet tijdig naleeft.

Over de auteurs

Mr. A.E.H. van der Voort Maarschalk

Advocaat bij Houthoff Amsterdam.

R. Ökten LLM

R. Ökten LLM is belastingadviseur-transferpricingspecialist bij Houthoff, Amsterdam.

Mr. drs. G.D. van Koeveringe

Mr. drs. G.D. van Koeveringe is belastingadviseur-transferpricingspecialist bij Houthoff, Amsterdam.

70 Rechtbank Den Haag 15 januari 2015, ECLI:NL:RBDHG:2015:248 (*Vestia*), r.o. 3.66 en 3.67.

71 Bijvoorbeeld: mr. K. Deutz, mr. L.E.J. Korsten & mr. Y. de Vries, 'Het civiele verschoningsrecht van de advocaat op de tocht?', *Bedrijfsjuridische berichten* 2015/35, paragraaf 5.1; mr. drs. S.R. van Breukelen in zijn noot onder het vonnis in «JOR» 2015/141; mr. dr. A. Kristic, 'Het verschoningsrecht in de context van interne onderzoeken', TBS&H 2017/2, paragraaf 4.1, p. 81, rk; mr. S.R. van Breukelen & mr. D. Ekkelkamp, 'Het advocatuurlijke verschoningsrecht in de ondernemingsrechtpraktijk', *TOP* 2018/480, paragraaf 3.2, p. 30, rk; mr. M.H.M. Speyart, 'De Vestia-zaak', *Mededingingsrecht in de praktijk* 2015/6, paragraaf 3.3.

72 NOvA, 'Fraudeonderzoek door advocaten', *Advocatenblad* 2015/4, p. 54; prof. mr. F. Vellinga-Schootstra, 'Verschoningsrecht onder vuur. Vertrouwen op eer en geweten?', *RMThemis*, 2017/3, paragraaf 2.2, p. 98, rk.